

КАРТОЗНАВЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У ШКІЛЬНИХ КУРСАХ ГЕОГРАФІЇ

У статті розглядаються педагогічні умови та методика формування і реалізації однієї з важливих предметних (географічних) компетенцій – картознавчої, яка має важливе значення у житті та навчанні людини.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, предметна компетенція, картографічні знання, навички, уміння.

L. Palamarchuk

KNOWLEDGE OF MAP COMPETENCE IN SCHOOL GEOGRAPHY COURSES

The article discusses the pedagogical conditions and methods of formation and realization of one of the important subject (geographical) competencies – knowledge of map, which is important in live and education rights.

Keywords: competence, competence approach, subject competence, knowledge of map, skills, abilities.

Вступ. Сучасний зміст базової та повної середньої географічної освіти ґрунтується не лише на предметних знаннях, уміннях та навичках, а й створює передумови всебічного розвитку особистості і визначається на засадах загальнолюдських та національних цінностей, науковості і систематичності, формування різних видів компетентності учнів. Основні засади розвитку шкільних курсів географії розкриваються у матеріалах Державного стандарту базової і повної середньої освіти [1]. Шкільні курси географії спрямовані на формування в учнів просторового уявлення про земну поверхню та розвиток умінь усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних і геоecологічних подіях у світі та державі. Картознавча компетентність учнів забезпечує виконання багатьох навчальних та життєвих завдань людини. Знання карти, вміння нею користуватися дає кожній людині можливість вирішувати життєво важливі проблеми. Картознавчі знання, уміння та навички успішно формуються тільки в процесі особистісного сприйняття й усвідомлення їх вагомого суспільного значення, високої відповідальності, ініціативи, готовності до діяльності особистості, тобто її компетентності.

Предметні компетенції, що формуються під час вивчення географії, стають базовими у формуванні ключових і міжпредметних компетентностей людини. Серед них велике значення має картознавча компетенція. Під час вирішення різних навчальних і практичних завдань у житті головним джерелом знань була і залишається географічна карта. Вона не тільки містить інформацію про об'єкти і явища, але й є наочним посібником, що допомагає створити уявлення про просторове розміщення, поняття про просторово-територіальні зв'язки, природні особливості території. За картами однієї

території, створених у різний час, можна визначити закономірності її зміни в часі і просторі.

Вихідні передумови. Аналізуючи останні роботи з дослідження проблеми у сфері педагогіки та методики викладання географії, ми виявили, що досліджувана проблема є актуальною, вона цікавить багатьох науковців, педагогів, методистів. У дослідженнях зарубіжних і вітчизняних учених-методистів з географії є певні напрацювання в цьому напрямі. У працях М. Баранського, І. Барінової, А. Бібик, А. Бута, Т. Герасимової, Й. Гілецького, А. Даринського, Л. Даценко, І. Душиної, Г. Ісаєвої, С. Капіруліної, С.Коберника, М. Ковалевської, В. Колотила, В. Коринської, В. Корнеєва, О. Кравчук, М. Криловця, Л. Круглик, В. Кудирка, О. Лобжанідзе, В.Максаковського, І. Матрусова, Т. Назаренко, Л. Панчешнікової, А. Сиротенка, М. Сороки, П. Скавронського, О. Топузова, Б. Чернова, А.Уварової, в досвіді роботи О. Бурлаки, О. Бірюк, Г. Карпюк, Р. Коваленка, О.Литвинчук, Г. Орлової, Н. Пушкар, О. Рибики, Т. Рихлик, Н. Синьої, Л.Сушик, О. Філіпчак, Н. Шипко започатковується методичний аспект цього педагогічного явища. Проблема потребує детального вивчення, конкретних рекомендацій і практичних порад учителю-практику. У своїх дослідженнях ми торкаємося цієї проблеми, і є певні спроби її розкриття [2, 3].

Метою даної публікації є розкриття значення картознавчої компетенції в шкільних курсах географії, її ролі у формуванні ключових компетенцій та компетентності учнів, оприлюднення результатів проведеної дослідницької роботи.

Виклад основного матеріалу. Вивчення географії неможливе без використання різноманітних географічних карт. Сучасний урок географії відрізняється від інших навчальних уроків саме наявністю карти і роботи з нею. У свій час влучно сказав про це видатний російський географ М.Баранський. Він підкреслював значення географічної карти, наголошував, що:

- карта – це альфа і омега (тобто, початок і кінець) географії;
- карта не терпить пустих місць, пусті місця на карті сигналізують провали географічного дослідження;
- карта сприяє виявленню географічних закономірностей, тобто закономірностей у просторовому розміщенні, співвідношенні, поєднанні та взаємодії явищ на поверхні земної кулі;
- карта є посередником між дослідником та об'єктом його дослідження;
- карта – «друга мова» географії, подібно кресленню в геометрії;
- карта є не тільки необхідним засобом дослідження, а й невід'ємним і незамінним елементом географічного викладу;
- карта – один із критеріїв географічності;
- карта – засіб для виявлення географічних кореляцій;
- карта – засіб наочності [4, с.219].

Від карти йдуть усі географічні дослідження, і до карти вони повертаються. На основі карт складають характеристики території, країни, проводять вимірювання, прогнозують, аналізують, узагальнюють, роблять висновки. Аналіз різних тематичних карт, їх співставлення дозволяє виявити

географічні закономірності у просторовому розміщенні, співвідношення, поєднання і взаємодію об'єктів, явищ і процесів на поверхні Землі. Географічні карти використовують інші науки та багато галузей народного господарства. Для того, щоб знати карту, нею необхідно постійно користуватися, вдивлятися в неї, бачити її, розуміти її умовні позначення. Картографічний метод вивчення географії – це спосіб пізнання явищ природи, економічного і соціального життя на Землі.

Під час дослідження, користуючись ієрархічною структурою компетентностей за О. Пометун [5], ми спробували визначити загальнопредметні та предметні компетенції з географії, створивши певну ієрархію. Отже, загальнопредметними *компетентностями* «Географії» можуть бути такі:

Просторова – передбачає вміння учнів орієнтуватися в географічному просторі. Напрямами набуття цієї загальнопредметної компетенції є:

- визначення географічного положення об'єктів на певній території;
- характеристика природних умов та природних ресурсів території;
- аналіз політичної, економічної, соціальної сфери розвитку регіону;
- користування географічними картами як основним джерелом інформації;
- визначення особливостей території і факторів навколишнього середовища.

Хронологічна - передбачає вміння учнів орієнтуватися в історико-географічному часі:

- розглядати природні і суспільні явища в розвитку та в конкретних історико-географічних умовах;
- зіставляти географо-геологічні події, суспільні явища з геологічними періодами, орієнтуватися в науковій періодизації та класифікації в географії;
- використовувати періодизацію та класифікацію як засіб пізнання географічної картини світу.

Інформаційна – передбачає вміння учнів працювати з джерелами географічної інформації:

- критично аналізувати й оцінювати географічні інформаційні джерела, виявляти об'єктивність і необ'єктивність інформації, її достовірність і науковість;
- користуватися довідковою літературою, Інтернетом для самостійного пошуку інформації;
- самостійно інтерпретувати зміст географічної інформації та відбиті в ній факти, явища, події;
- оцінювати, порівнювати, пояснювати факти і явища на основі інформації, отриманої з різних джерел знань;
- розрізняти інші погляди, визнавати та сприймати цю різноманітність.

Мовленнєва – будувати усні та письмові висловлювання щодо географічних фактів, подій і явищ.

Загальнопредметні компетенції можуть формуватися як усно, так і письмово. *Усно учні можуть:* розповідати про факти і явища, описувати їх, давати оцінку відповіді однокласника, оцінювати власну відповідь; готувати

повідомлення, доповіді, виступати перед однокласниками; брати участь у дискусії, аргументувати, посилаючись на джерела, відстоювати свою позицію.

Письмово учні можуть: писати коротке повідомлення про подію, факт, складати різні типи планів характеристик географічних об'єктів; писати есе з викладенням власної позиції; готувати доповіді, реферати, складати тези, розгорнутий та опорний конспекти й будувати відповідь на цій основі; давати письмову рецензію на текст, відповідь чи виступ інших учнів.

Усно та письмово учні можуть: надавати усну та письмову характеристику об'єктів, явищ, подій, видатних дослідників; складати таблиці та схеми й будувати відповідь на основі схеми чи таблиць; висловлювати власну думку, формулювати й захищати власну позицію під час усної та письмової дискусії.

Логічна – аналізувати, пояснювати, формулювати теоретичні поняття, положення, концепції:

- аналізувати, систематизувати й узагальнювати значний обсяг інформації у певній системі;

- користуватися наукового географічною термінологією; застосовувати поняття як інструмент пізнання нового;

- визначати роль дослідника, вміння аналізувати теорії та гіпотези дослідження;

- визначати причини, сутність і наслідки природних явищ, розкривати сутність законів та закономірностей у географічній оболонці;

- проводити навчальні дослідження, спостереження за явищами природи та в суспільстві.

Аксіологічна – формулювати гіпотези та давати оцінки природних явищ та суспільних явищ, пізнавати світ:

- порівнювати, пояснювати, узагальнювати та критично оцінювати природні й суспільні явища, події, факти, процеси, спираючись на набуті знання, власну систему цінностей, з позицій загальнолюдських і національних цінностей;

- виявляти суперечності в позиціях, різні інтереси в системі «природа – людина – суспільство»;

- оцінювати різні версії та думки про природу географічних явищ, об'єктів, фактів.

У дослідженні ми виявили декілька предметних (спеціальних) компетенцій, що становлять базу географічної компетентності школярів, серед них: хорологічна, хронологічна, картознавча, краєзнавча, соціокультурна, екологічна, українознавча тощо.

Картознавча компетентність є важливою предметною компетенцією. Картознавчу компетенцію сучасне суспільство вважає однією із важливих життєвих компетенцій особистості, адже здатність володіти картографічними знаннями, вміннями і навичками та готовність їх застосовувати необхідна в сучасному житті кожному громадянину соціуму. Формування картографічної грамотності й культури є одним із головних завдань шкільних курсів географії.

У процесі вивчення курсу загальної географії (6 клас) учні формують картознавчі компетенції через уміння орієнтуватися на місцевості, визначати азимут, складати і читати план місцевості й топографічну карту, користуватися масштабом, градусною сіткою географічних карт, описувати за картою окремі об'єкти, форми поверхні, водойми, моря й океани, вміти показати великі держави світу, розселення різних етносів тощо.

Одним із головних завдань курсу «Географія материків і океанів» (7 клас) є розширення форм роботи з різними за змістом і масштабом картами (загальні, тематичні, фізичні, материків, регіонів, країн тощо). Під час вивчення навчального матеріалу семикласники працюють з картами: фізичною, годинних поясів, будови земної кори, кліматичною, ґрунтів, природних зон, політичною, комплексною. Проте самостійне використання кожної з названих тематичних карт неможливе без виконання низки певних завдань і вправ. Для якісного виконання практичних робіт семикласники мають оволодіти прийомами, які в сукупності й складають уміння читати різні види карт та працювати з ними. Розвиток у семикласників уміння аналізувати карти та використовувати їх як джерела різноманітної інформації сприяє формуванню їхньої інформаційної компетенції. Уміння працювати з різними за змістом картами є одним з найважливіших показників якості підготовки учнів у цьому курсі географії.

Під час вивчення курсу «Географія України» (8-9 класи) учні ознайомлюються з тим, як працювати з адміністративно-політичною, фізичною та економічною картами України, тому що вивчення майже всіх фізико- та економіко-географічних об'єктів доводиться постійно відшукувати і звертатися до карт, знаходячи на них ці об'єкти. Крім того, більшість практичних робіт курсу вимагає самостійного використання учнями економічних карт, уміння порівнювати їх з фізичною та іншими видами карт.

Курс «Соціально-економічна географія світу» (10 клас) вимагає систематичної роботи з географічними картами. Під час вивчення курсу в учнів формується цілісне уявлення про світ, взаємозв'язок природи, населення, господарства Землі. Десятикласники вчаться просторово мислити, аналізувати й узагальнювати. Саме цьому сприятимуть картознавчі компетенції.

Особливим видом роботи і формування картографічних знань є робота з контурною картою. В усіх шкільних курсах географії є практичні роботи на контурній карті – впізнати на «німій» контурній карті територію, регіон, країну, річку, море, океан тощо, назвати їх, прив'язати до них інші географічні об'єкти, що посилює практичну компетентність школяра. У програмі кожного навчального курсу передбачено засвоєння певної кількості назв географічних об'єктів (рівнини, гори, річки, моря, держави та їх столиці, родовища корисних копалин тощо). А засвоюються географічні назви лише під час роботи з картою.

Картознавча компетенція внесена до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з географії. Уже на середньому рівні навчальних досягнень учень повинен достатньо володіти картографічним матеріалом, на високому

рівні учень аналізує та використовує картографічну інформацію, проявляючи творчість її використання. Робота з географічними картами вимагає знати мову карти. Знання цієї мови, рівень володіння нею значною мірою визначає рівень географічної і картографічної культури сучасної людини. Як одне із головних завдань учителя географії на сьогодні – формування в учнів просторових уявлень про розміщення географічних об'єктів на карті, що передбачає місце закріплення у пам'яті учнів передбачених навчальною програмою географічних назв (географічної номенклатури), а також знання розміщення об'єктів і явищ. Свідоме сприйняття навчального матеріалу учнем, уміння орієнтуватися за картою неможливе без знань певної географічної номенклатури.

Картографічні уявлення мають велике значення і для практичної діяльності пересічного громадянина. Знання географічної номенклатури допоможе краще зрозуміти зміст газет, журналів, книг, теле- та радіопередач тощо. Картографічні назви, будучи по суті одиничними картографічними поняттями, тісно пов'язані із загальними та загальногеографічними поняттями, без яких повноцінне значення географії у школі просто неможливе. Одиничні географічні поняття у свідомості учня, як і географічні уявлення, завжди локалізовані на карті, пов'язані з картою і невіддільні від карти. Без карти неможливо усвідомити і взаємне розташування географічних елементів у межах даної території, зв'язки між різними територіями.

Сучасні підручники містять багато картографічного матеріалу, за допомогою якого вчителі формують в учнів картографічні поняття, уміння і навички – основу картознавчої компетенції. Завдяки компетентнісному підходу створюються підручники, поповнюються знання вчителя та учнів, формуються їх уміння, навички, ставлення до географії. Ефективність цієї роботи залежить від того, наскільки вчитель знає основи картографії, зокрема, в яких картографічних проекціях побудовано карти підручника, якими картографічними способами передано їх зміст, які саме практичні завдання можна за ними виконувати.

Важливе значення в картах підручників географії та атласів має легенда карти – сукупність значків, шкал, пояснень, за допомогою яких читається карта. Вона заздалегідь розкриває зміст карти, вказуючи на те, що можна прочитати в ній, дає загальне уявлення про об'єкти картографування. Завдяки уважному вивченню легенди карти можна з'ясувати принципи виділення зображення на карті предметів і явищ, ступінь докладності виділених градацій чи таксономічних одиниць і категорій, розроблених на основі наукової класифікації. Перш ніж читати карту, вчитель має пояснити учням легенду, що є ключем до розуміння зображення на карті, а також те, яке явище зображено на карті та які його властивості характеризуються – кількісні чи якісні. Після цього вивчають шкалу глибин і висот, якщо вона є, і визначають спосіб картографічного зображення. Легенда має здебільшого висвітлювати кілька змістових систем та способів зображення. Картографічними знаками зображують як реальні, так і абстрактні явища, вони можуть мати предметне і змістове значення. Географічну карту розглядають

як знакову модель, що відтворює певну частину дійсності, і як унаочнення нагромаджених знань, як носій певної інформації.

Висновки. Картознавча компетенція є однією з життєвих компетенцій особистості. Здатність володіти картознавчими знаннями, уміннями та навичками необхідна в житті кожної людини. Як показують дослідження, в усіх сучасних курсах шкільної географії є широкі дидактичні та методичні можливості реалізації картознавчої частини всієї соціокультурної складової змісту географічної освіти. Цьому сприяє зміст навчального матеріалу сучасних підручників, посібників, довідкової літератури, атласів, засобів наочності, періодики тощо.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор В.П. Корнєєв

Література:

1. *Державний стандарт базової і повної середньої освіти* // Книга вчителя географії: Довід.-метод. видання / Упоряд. Н.В. Бескова, В.М. Проценко. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 304 с.
2. *Паламарчук Л.Б.* Формування соціокультурної компетентності учнів засобами шкільних курсів географії // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія. – Вінниця, 2005. – № 14. – С. 49-51.
3. *Паламарчук Л.Б.* Формування педагогічної компетентності вчителя географії в умовах змін освітнього і культурного середовища: теорія і методика / / Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Зб. наук. праць. – К.: Ін-т передових технологій. – 2009. – Вип..9. – С. 184-190.
4. *Баранский Н.Н.* Методика преподавания экономической географии. – М.: Просвещение, 1990. – 303 с.
5. *Пометун О.І.* Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.

Л.Б. Паламарчук

КАРТОВЕДЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ В ШКОЛЬНЫХ КУРСАХ ГЕОГРАФИИ

В статье рассматриваются педагогические условия и методика формирования, реализации одной из важнейших предметных (географических) компетенций – картоведческой, которая имеет большое значение в жизни и образовании человека.

Ключевые слова: компетентность, компетентностный подход, предметная компетенция, знания, навыки, умения.